

STJEPAN VUKUŠIĆ

Eugena Kumičića 8, HR-52100 Pula

NAGLASNA TIPOLOGIJA IZRASLA NA PROZODIJSKIM POČELIMA

Tipologija što se obrazlaže u ovom članku polazi od prozodijskih razlikovnih obilježja, od samih naglasnih počela: tona i trajanja i njihovih kombinacija u govornom lancu. Tako se dobije cjelovit naglasni sustav od dva tipa, četiri podtipa, tri istoslogovne i četiri neistoslogovne preinake, a sve to u krajnjem ishodu daje osamdeset i pet naglasnih jedinica nesvodljivih na jednostavnije naglasne uzorke.

Tipologija i klasifikacija naglasnih ponašanja zahtijevaju utvrđena mjerila, cjelovit i iscrpan prikaz određenoga naglasnog sustava. Zato se naglasnom tipologijom u terminološkom smislu ne mogu smatrati pregledi naglasnih likova u gramatikama i sličnim priručnicima. Takvi su pregledi, naime, predređeni obradi morfoloških ili tvorbenih kategorija, pa i polaze od drukčijih kriterija. A moderna naglasna tipologija mora polaziti od samoga naglasaka i tek onda ulaziti u morfološke, leksikološke i tvorbene kategorije, težeći uvijek potpunosti prikaza određenoga naglasnog sustava.

Tipologijom novoštokavskoga naglašavanja bavili su se domaći i strani akcentolozi. Od prvih su najpoznatiji Armin Pavić, Bratoljub Klaić, Stjepan Babić i Božidar Finka. Milan se Moguš bavio čakavskom naglasnom tipologijom, a Zrinka Vuković standardnojezičnim tipovima glagola. Od stranih pak jezikoslovaca tipologijom su novoštokavskoga sustava bili zaokupljeni Aleksandar Belić i Gerhard Neweklowsky. Posebno mjesto u ovome popisu zauzima Đuro Daničić "hrv. filolog srp. podrijetla" (Hrvatska enciklopedija, 3, Zagreb, 2001.) i tajnik Akademije. On je prvi dao potpun tipološki prikaz istočnonovoštokavskih naglasaka na temelju Karadžićeve akcentuacije.

Nije nam nakana u ovome radu obrađivati novoštokavsku naglasnu tipologiju u potpunom opsegu njezina povijesnog razvoja, nego obrazložiti i prikazati najnoviju tipologiju koja, polazeći od spoznaja dosadašnjeg tipološkog razvrstavanja naglasnih ponašanja i njegovih nedostataka, ide za tim da tipološki usustavi i klasificira zapadno novoštokavsko naglašavanje i njegovu leksičku nadgradnju u hrvatskome književnom jeziku.

Osnovna je spoznaja dosadašnjeg bavljenja pitanjima naglasne tipologije da ona mora napustiti heteronomna mjerila kao što su broj slogova, tip fleksije, rod imenice itd. te poči od samoga naglaska i njegova jednaka ili različita ponašanja. Na tim se spoznajama u ovoj novoj tipologiji zahvatilo i dublje: pošlo se od samih počela, prozodijskih razlikovnih obilježja – tona i trajanja, te njihovih kombinacija i preinaka u paradigrama.

Zaustavimo se trenutak na pojmu preinake. Ako, primjerice, imamo naglasni odnos *gròš* – *gròša*, zašto ne bismo rekli kako se tu nominativni kratkosilazni zamjenjuje u genitivu kratkouzlaznim naglaskom? Ali, to bi bilo puko imenovanje slijeda naglasaka, a nasuprot tomu: reći da je posrijedi preinaka tona, znači dati točan opis izmjene počela, prozodijskih razlikovnih obilježja u samom prozodemu. U slučaju pak *prèsti* – *prédem* još je složenije prelijevanje – tonsko – trajnosno, a naglasna jedinica, konačno: NAV jd. *vríjéme* – G jd. *vrèmena* – NAV mn. *vremèna* pruža našem sluhu tonsko-trajnosno-mjesno prelijevanje, svojevrsnu melodiju – glazbu.

Tipologija o kojoj je riječ temelji se, dakle, na naglasnim početlima, kombinacijama prozodijskih razlikovnih obilježja tona, trajanja i njihova mjesta u govornom lancu.

Prvi je, nepromjenljivi tip tako određen izočnošću preinaka u paradigma, npr. imenica *národ* ili *jãgoda* nema nikakve naglasne promjene u sklonidbi. Dva su podtipa toga, prvog tipa određena različitim tonom (uzlaznost ~ neuzlaznost): *národ*, *čitatelj* (prvi podtip), *jãrbol*, *brãtić* (drugi podtip). Skupove jedinica tih dvaju podtipova određuje trajanje (dužina ~ kraćina), pa u prvi skup prvog podtipa ide, primjerice, *národ*, a u drugi skup *čitatelj*. Tako i u drugom podtipu *jãrbol* predstavlja prvi, a *brãtić* drugi skup. Same naglasne jedinice kao konkretne ostvaraje naglašavanja koji se dalje ne mogu dijeliti određuje mjesto naglaska u govornom lancu, pa je tako *národ* kao i *ljúbav* ili *náravno* jedna jedinica, a druga *obítelj*, treća *blagostánje* itd. sve do osmog sloga, kako se to našlo u korpusu od približno pedeset sedam tisuća riječi.

Drugi pak, promjenljivi tip određen je ma kakvom naglasnom promjenom u fleksiji. Ta promjena, preinaka može biti istoslogovna (prvi podtip) ili neistoslogovna (drugi podtip). Istoslogovne su preinake trovrzne: samo tona (*glög* – *glòga*), samo trajanja (*ždríjèbe* – *ždrjèbeta*), tona i trajanja (*ròg* – *ròga* – *u rògu*), a neistoslogovne su preinake četverovrsne: mijenja se samo mjesto naglaska (*žívot* – *živòta*), mjesto i ton (NAV jd. *rãme* – NAV mn. *ramèna*), mjesto i trajanje (*jùnãk* – *junáka*), mjesto, ton i trajanje (NAV jd. *vríjéme* – G jd. *vrèmena* – NAV mn. *vremèna*). Svaka od tih preinaka – istoslogovnih i neistoslogovnih – ima određen broj konkretnih mogućnosti, pa je svaka od tih mogućnosti posebna naglasna jedinica, nesvodljiva na jednostavnija naglasna ponašanja.

Takva naglasna jedinica ima svoj uzorak koji se može točno opisati i njemu pripada određen broj riječi ili samo jedna naglašena riječ uz uvjet da se nijedna druga tako naglasno ne ponaša.

Sve će to biti razvidnije iz potpunog oprimjerivanja u tekstu koji slijedi.

Pregled tipova i podtipova, skupova jedinica i samih jedinica

Prvi tip, bez preinaka

Prvi podtip, s uzlaznim tonom

Skup jedinica s dugim naglašenim slogom

Dugouzlazni je naglasak

1. na prvom slogu: *národ*
2. na drugome: *obítelj*
3. na trećemu: *blagostánje*
4. na četvrtom: *prepredenjákovič*
5. na petome: *bibliotekárov*
6. na šestome: *aeronavigácija*
7. na sedmome: *heteroinseminácija*
8. na osmome: *internacionalizácija.*

Skup jedinica s kratkim naglašenim slogom

Kratkouzlazni je naglasak

9. na prvome slogu: *djèlitelj*
10. na drugome: *zanimljiv*
11. na trećemu: *prijatèljica*
12. na četvrtom: *čovjekoljubiv*
13. na petome: *proučavatèljica*
14. na šestome: *individualističkī*
15. na sedmome: *dvadesetogodišnjàkinja*
16. na osmome: *devetnaestogodišnjàkinja.*

Drugi podtip, bez uzlaznog tona

Dugosilazni je naglasak

17. na prvome slogu: *jârbol*.

Kratkosilazni je naglasak

18. na prvome slogu: *jâbuka*.

Sve te naglasne jedinice proizlaze iz tipoloških značajki, a njihove inačice s kakvim predvidljivim prozodijskim sastojkom nemaju tipološkoga značenja. Tako npr. uz jedinicu *nârod* ide *bânovac* – *bânōvca*, *bólničâr*, *náčĕlnĭk*, ali položajno duljenje ni zanaglasne dužine ne idu u tipologiju, pa se u cjelini prozodijskog sustava uzimlju u obzir, ali ne i u samoj tipološkoj klasifikaciji. Sve su te i takve pojave predvidljive iz fonetsko-fonološkoga, morfološkog i tvorbenog sustava. Treba također istaknuti da je važno samo mjesto naglasaka, a ne broj slogova u naglašenici.

Drugi tip, s preinakama

Prvi podtip, s istoslogovnim preinakama

Skup jedinica s preinakom tona

19. *ròk* – *u ròku*
20. *gròš* – *gròša*
21. *stûp* – *stúpa*
22. *grâd* – *u grâdu*
23. *òko* – *òčijū*
24. NAV jd. *mjĕsto* – NAV mn. *mjĕsta*
25. *gòra* – A jd. *gòru*
26. *vòda* – D jd. *vòdi* i *vòdi*, A jd. *vòdu*
27. *djĕca* – A *djĕcu*
28. *stvâr* – *u stvâri*
29. *žût* – *žúta* – *žúto* (u pridjeva su preinake u odnosima rodova već od nominativa, zatim u sklonidbi muškog roda: N jd. *žût* – G jd. *žúta*)
30. *zdrâv* – *zdrâva* – *zdrâvo*

31. *žédan – žédna – žédno*
32. *hváliti – hválīm*
33. *pítati – pítām... – pítajū*
34. *nòsiti – nòsīm*
35. *dřžati – dřžīm, imperativ dřži*
36. *pòčēti – pòčnēm.*

Skup jedinica s preinakom trajanja

37. *dijéte – djèteta*
38. *ždrijēbe – ždrjèbeta*
39. *čeljáde – čeljàdeta.*

Skup jedinica s preinakom tona i trajanja

40. *rôg – ròga – u rògu*
41. *stôl – stòla*
42. *dòlac – dólca i dóca – G mn. dòlācā*
43. *gláva – D jd. glávi i glávi – DLI mn. glávama i glávama*
44. *grána – A jd. grānu – DLI mn. gránama i gránama*
45. *nôc – nòci – L jd. u nòci*
46. *gôl – gòla – gòlo*
47. *dàti – dām, dádem i dàdnēm*
48. *znàti – znām i znádem*
49. *bràti – bèrēm – brála (jedinica na rubu porabe, a naglasno se tako ponaša nesloženi glagolski vulgarizam sa značenjem vršiti veliku nuždu)*
50. *zvàti – zòvem – zvála (tako i bràti, pràti)*
51. *mrijēti – mrēm – mri – mřla i mřla*
52. *klēti – kùnem i kùnēm*
53. *zrēti – zrēm i zrīm, zrēmo i zrēmo*
54. *dôci – dōdēm – dōšao*

- 55. *bīti – jèsam – bila*
- 56. *htjèti – hòću – zanijekani prezent né ću*
- 57. *īci – ĭdēm – ĭdi.*

Drugi podtip, s neistoslogovnim preinakama

Skup jedinica s preinakom samo mjesta naglasaka

- 58. *život – živòta*
- 59. NAV jd. *prèzime* – NAV mn. *prezimèna*
- 60. *polòmiti – pòlomīm – polòmi*
- 61. *zadržati – zadržīm*
- 62. *pòmesti – pomètem i pomètēm*
- 63. *dòreći – dòrečēm – dorèci*
- 64. *pòmoci – pòmognēm – pomòzi*
- 65. *zèlen – zelèna – zelèno.*

Skup jedinica s promjenom mjesta i tona

- 66. NAV jd. *ràme* – NAV mn. *ramèna*
- 67. *pòbrati – pòberēm – pobèri* (jedinica na rubu porabe, a naglasno se tako ustaljeno ponašaju prefiksalne složenice glagolskoga vulgarizma iz naglasne jedinice 49.)
- 68. *nàzvati – nazòvem – nàzvāla*
- 69. *mèsti – mètem i mètēm – metèna*
- 70. *pòpiti – pòpijēm – popijèna*
- 71. *dònijēti – donèsēm i donèsēm – dònio*
- 72. *preùzeti – prèuzmēm*
- 73. *šīti – šījēm – šivèna i šīta*
- 74. *mljēti – mëljēm – mëlji – mljevèna.*

Skup jedinica s promjenom mjesta i trajanja

- 75. *jùnāk – junáka*
- 76. *jednácīti – jèdnāčīm*

77. *dobívati – dóbīvām... – dobívajū*

78. *izīći – izīđēm – izīđi*

79. *istrēsti – istrésem i istrésēm.*

Skup jedinica s preinakom mjesta, tona i trajanja

80. *pīti – pījēm – pīla – pijèna*

81. NAV jd. *vrijéme* – G jd. *vrèmena* – NAV mn. *vremèna*

82. *dòdati – dòdām i dodádem – dōdāla*

83. *imati – imām i imádem*

84. *trēsti – trésem – tresèna*

85. *prēsti – prédem – predèna.*

Dva navedena tipa, četiri podtipa, tri istoslogovne i četiri neistoslogovne preinake i, napokon, osamdeset i pet naglasnih jedinica mogu obuhvatiti sva hrvatska književnojezična naglasna ponašanja.

Literatura

BABIĆ, STJEPAN 1981. Daničićevi naglasni tipovi (jedan pogled s današnjeg gledišta). *Zbornik o Đuri Daničiću* [ur. Antonije Isaković i Josip Torbarina]. Beograd – Zagreb: SANU – JAZU.

DANIČIĆ, ĐURO 1925. *Srpski akcenti*. Beograd – Zemun: SKA.

FINKA, BOŽIDAR 1968. Prilog akcenatskoj tipologiji u imenica. *Jezičnik XV*, 143–150.

FINKA, BOŽIDAR 1969. Naglasna tipologija i njena primjena u standardnim rječnicima. *Jezičnik XVII*, 33–41.

KLAIĆ, BRATOLJUB 1963. Jedan pedagoški pokušaj u akcentologiji. *Zbornik u čast Stjepana Ivšića* [ur. Mate Hraste, Ljudevit Jonke i Milan Ratković]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

MOGUŠ, MILAN 1967. Za novu akcenatsku klasifikaciju u dijalektima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 10, 125–132.

NEWEKLOWSKY, GERHARD 1975. Klasifikacija srpskohrvatskih imenica po akcenatskim tipovima. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, sv. 5, 597–603.

PAVIĆ, ARMIN 1881. Studije o hrvatskom akcentu. *Rad* 59, 1–102.

VUKOVIĆ, ZRINKA 1978. O glagolskoj naglasnoj tipologiji. *Jezičnik XXVI*, 33–42.

VUKUŠIĆ, STJEPAN 1982. *Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva* (prilog za uporabnu normu hrvatskoga književnog jezika). Senj: Senjsko muzejsko društvo.

Typologie accentuelle qui se fonde sur les traits distinctifs des accents

Résumé

Dans la présente contribution l'auteur établit une typologie accentuelle moderne, qui ne se fonde pas sur le nombre des syllabes, pas même sur les paradigmes morphologiques ou bien les règles phonétiques, mais sur les traits distinctifs des accents. Telle typologie dans la langue croate littéraire a deux types – le premier sans changement et le second avec une modification – et quatre-vingt-cinq unités accentuelles.

Ključne riječi: hrvatski književni jezik, naglasna tipologija, osamdeset i pet naglasnih jedinica

Mots-clés: langue croate littéraire, typologie accentuelle, quatre-vingt-cinq unités accentuelles